

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSTANBUL ŞUBESİ ADINA
İMTİYAZ SAHİBİ VE YAYIN YÖNETMENİ
(SORUMLU)

Prof. Dr. Mustafa ÇAĞRICI

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ ve
YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Kadriye AVCI ERDEMLİ

EDİTÖR

Kerime CESUR

kerime.cesur@gmail.com
dergi@istanbulmuftulugu.gov.tr

YAYIN EKİBİ

Abdülkerim YATĞIN
Davut ÖZGÜL
Emine ARSLAN
E. Betül ÇAKIRCA
Kadir ÖZTÜRK
Kâmil BÜYÜKER
Kerime CESUR
Mehmet YÜKSEL
Tuğba YALÇIN
Tuba ER SERTEL
Uğur YILMAZ
Yunus KAPLAN

TASHİH

Dr. A. Cüneyt KÖKSAL

FOTOĞRAF

Gezgin Kültür Dergisi Arşivi

KAPAK

Minyatür: Nusret ÇOLPAN

BASIM YERİ

TDV Yay. Matbaası
Ostim Örnek San. Sit. 1. Cd. No:11
Yenimahalle / ANKARA
Tel: (0312) 354 91 31
ISSN: 1308-9595

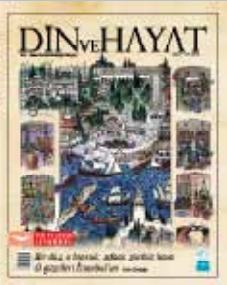
DAĞITIM

Osman SARIKÖSE

TDV Yay. Mat. ve Tic. İşl. İstanbul 1.Şb.
Klodfarer Cad. No:14/1 Divanyolu
Eminönü/İSTANBUL

Tel: (0212) 518 46 04 - Faks: (0212) 518 83 07

Yayınlanan yazıların hukuki-bilimsel
sorumluluğu yazarlara aittir.

Bu şehre bir sunuş yazmak için yeterli kelimelere sahip değilim. Yıllar önce üniversiteye geldiğimde memleketimden ayrılmanın verdiği sızıyla hissettiğim çocukça nefretin böylesi bir aşka dönüşmesi herhalde sadece bana has bir duygu değildir. Ara Güler İstanbul'un değişiminden ıstırapla bahsediyor, kaydı gerektiren bir şeyin kalmadığından, rengimizin değiştiğinden; diğer yandan değişimin durmayacağından... Ben İstanbul'un bu halini gördüm ve eskiye duyduğum özlemlerle birlikte şimdiki hali ile İstanbul yine İstanbul. İstanbul hep İstanbul.

Şehirlerin kurulması uzun zamana yayılan bir olgu. İstanbul'un köklerinin yedi kat yere ve yedi kat göğe uzanır bir hal içerisinde olduğu herkesin malumu ve kabulü. İstanbul sürekli kuruluyor. Bu anlamda Sayın Baha Tanman'ın ifadesine katılmamak mümkün değil: İstanbul bir kere kurulmuş ve bırakılmış bir Venedik, bir Viyana gibi değil. Sürekli kuruluyor, sürekli canlı. Kökleri derin, her an yeni.

Bize düşen görev öğrendiğimiz, bildiğimiz, gördüğümüz, hissettiğimiz bu eskimeyen yeni şehre bir eskimeyecek tuğla ekleyebilmek.

Halil Cibran'ın *Ermiş* adlı eseri, Ermiş ile Orphalese halkı arasında geçen diyalog üzerine kurulmuştur. Eserde sevgi, aşk, hayat, Tanrı üzerine sorulan onlarca soru ile Ermiş'nin bunlara verdiği cevaplar vardır. Uzun konuşmalardan sonra topluluktan birisi;

-“Bize dinden bahset” der.

Ermiş'in cevabı:

-“Bu gün hiç başka bir şeyden söz ettim mi?” şeklinde olur.

DİN ve HAYAT Dergisi dinin hayat içindeki izlerini göstermeyi amaçlıyor. Bu sayıda İstanbul'un her yönüne küçük bir dokunuş göreceksiniz. Anlattığımız, değindiğimiz her şey inandıklarımızdır, dindir, şehirdir, hayattır. Hiçbiri ayrı, hiçbir gayri değildir.

Dosyamız o kadar yoğun ki her bir ismi buraya taşımak imkansız görünüyor. Şehirlerin kuruluş felsefesi, İstanbul'daki Sahabe kabirleri, geçmişle gelecek arasındaki İstanbul, yabancıların gözüyle İstanbul hakkındaki makalelerimiz dosyamızdan verebileceğimiz birkaç örnek. Ayrıca musikî, fotoğraf, tasavvuf, mimarî üzerine doyurucu söyleşiler bulacaksınız. Bu kadar ipucu kâfi diyerek sizleri İstanbul'u keşfe davet ediyoruz.

Emeği geçen herkese teşekkürler...

Saygılarımla
Kerime Cesur

Vakıf eserlerinin, özellikle de camilerin etrafında zaman içinde oluşan hazireler, mezarlıkların şehrin sakinleriyle; bir başka deyişle ölümün hayatla nasıl iç içe olduklarının en güzel göstergeleridir. Fotoğrafta İstanbul'un en eski muhitlerinden Aksaray'daki Murat Paşa Camii'nin haziresi görülüyor. (Fotoğraf: Burak Çetintaş)

İstanbul genelinde Kanlıca Kabristanı'nda olduğu gibi daha pek çok mezarlıktaki tarihi mezar taşları, yeni definler ve yer yokluğu sebebiyle yerinden sökülerek yan yana dikilmiş; bazıları ise kırılarak bir kenara atılmış yahut yeni yapılan lahit mezarların temelinde kullanılmıştır. (Fotoğraf: Burak Çetintaş)

İSTANBUL'UN TARİHİ MÜSLÜMAN MEZARLIKLARI

Burak ÇETİNTAŞ*

ESKİ DEVİRLERDE GALATA VE PERA İSİMLERİ İLE ANILAN BEYOĞLU BÖLGESİNİN PEK ÇOK YÖRESİ DE ŞEHRİN TÜRK AHALİSİ TARAFINDAN FETİHTEN HEMEN SONRASINDAN İTİBAREN MEZARLIK OLARAK KULLANILMIŞTI. GALATA SURLARININ ÜZERİNDE BİRLEŞTİĞİ GALATA KULESİ'NİN CİVARI BÜYÜK BİR MÜSLÜMAN MEZARLIĞI İDİ.

□ Türkler tarihlerinin en eski devirlerinden beri ölümlerine yüksek değer veren ve özen gösteren bir kavimdi. Müslümanlığı kabul ettikten sonra da bu itinalı duruşu sergilemeyi sürdürmüşlerdir. Doğuda Ahlat'tan en batıda Rumeli'nin bir kasabasındaki tarihî bir mezarlığa kadar Türklerin bir zamanlar hâkimi oldukları coğrafyada bıraktıkları en önemli izlerden birinin de ecdatlarına ait kabir taşları olduğu görülür. Dünya genelinde defin gelenekleri ve devamında oluşan mezar ve mezarlıklar ile mezarlık kültürü incelendiğinde, milattan sonra gelmiş-geçmiş medeniyetler arasında en kalıcı ve etkileyici mezar-mezarlık kültürünün Osmanlılarda ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğu paralelinde bu yüksek medeniyete başkentlik etmiş olan şehirlerde şekillenmiştir.

Bursa ve Edirne Osmanlı İmparatorluğu'na neredeyse bir buçuk asır müddetle başkentlik yapmış iki büyük şehirdir. Yüzlerce yıllık Türk geçmişine rağmen Bursa'da bugün artık tarihi ile aynı eskilikte bir mezarlık ne yazık ki yok. Şeh-

rin yüzlerce senelik tarihî mezar taşları Kültür Bakanlığı'na bağlı bir müzenin bahçesinde ve Muradiye Camii'nin geniş bahçesinde sergileniyor. Edirne için de aynı acı durum söz konusu. Osmanlı İmparatorluğu'na bir asra yakın bir zaman payitahtlık etmiş olan Edirne'nin tarihî mezarlıkları da 1935-1937 seneleri arasında bayındırlık ve imâr faaliyetleri bahane edilerek birbiri ardına ortadan kaldırılmış, istimlâklerden ancak seçilmiş bazı mezar taşları kurtulabilmiş; onlar da Selimiye Camii'nin avlusuna ileride açılması planlanan bir müzede teşhir edilmek üzere yığılmışlardı.

İstanbul, imparatorluğa 470 sene başkentlik yapmış bu şehir ise; ölüm kültürü, defin gelenekleri ve ritüelleri ile mezarlıkları ve hazireleri ile başlı başına bir dünya idi.

Şehir ahalisinin "ölüm"ün soğuk yüzünü hiçbir zaman düşünmedikleri ancak "ölüm"ün ibret verici yanını her an hatırlarında tuttukları bu mezarlıklar, türlü şekillerde idi.

Umumî mezarlıklar bölgesel dağılım itibarıyla başkentin Osmanlı devrindeki tabiri ile "pâyitaht ve bilâd-ı

İstanbul'da, şehrin gelişmesinin paralelinde planlanan imâr hareketleri sonucunda pek çok genel mezarlık ya tamamen yahut kısmen ortadan kaldırılmıştı. Geçmişî Fatih Sultan Mehmet devrine kadar giden ve vaktiyle Taksim'den Fındıklı'ya kadar uzanan geniş bir arazi üzerinde yer alan Ayaspaşa Mezarlığı'nın Taksim'de kalan ve yukarıdaki fotoğrafta görülen son izleri de 1927'de yapılan bir müzayede ile satılmış ve parsellenerek imâra açılmıştı. (Fotoğraf: Burak Çetintaş)

selâse" yani sur içi İstanbul'u ile şehirden deniz ve surlarla ayrılan diğer üç belde; Eyüpsultan, Galata ve Üsküdar'ın çevresinde kümelenmişti.

Rumeli yakasında Eyüpsultan sırtlarındaki mezarlık ile Ayvansaray surlarının hemen dışındaki Tokmaktepe Kabristanı'nın en eski sakinleri, İstanbul'un fethi esnasında şehit düşen askerlerdir. Bugün, tarihî Eyüpsultan Mezarlığı, bütün tahribâta rağmen hâlâ yerinde duruyor. Ne var ki Tokmaktepe Kabristanı hemen tamamı, 1968'de başlayan çevreyolu inşaatı esnasında ortadan kaldırıldı. İstimlâk sırasında bazı mezar taşları Otakçılar Camii'nin ilerisindeki Davutağa Mezarlığı'na nakledildi. Bunlardan bir kısmı tekrar dikildiyse de büyük bir bölümü mezarlığın duvar kenarlarına yığılmıştır.

Haliç'in batı kıyısında, Ayvansaray surlarının hemen dışındaki yamaç boyunca uzanan Tokmaktepe Kabristanı'nın ilerisinde ise yine fetih devrinden beri kullanılanlagelen diğer iki mezarlık; Edirnekapi ve Necatibey mezarlıkları vardır. Bu mezarlıklardan Necatibey Kabristanı 1950'lerin sonuna kadar şahıs mülkiyetinde idi. Defin izinleri de mülkiyet sahibi aile tarafından veriliirdi. Daha sonra belediyeye intikal eden mezarlığın büyük bir kısmı yine çevreyolu düzenlemeleri sırasında ortadan kalkmıştır. Edirnekapi Kabristanı gerek istimlâk sahasından nispeten uzakta kalması ve gerekse defne kapalı olması dolayısıyla büyük taş kıyımından kurtulmuştur. 1970'lerdeki yol düzenlemeleri sırasında Vezneciler'den başlayan ve Fatih üzerinden Edirnekapi'ya ula-

şan Fevzi Paşa Caddesi'nin surdışına çıkış güzergâhı trafiğin seyrine yetmeyen Edirnekapi çıkışından daha doğuya kaydırılarak değiştirilince şehir surlarının bir bölümü yıkıldı, surların dışında Edirnekapi Kabristanı'nın yol hizasına tesadüf eden kısmı da kamulaştırıldı ve üzerinden yol geçirildi.

Edirnekapi Mezalığı'ndan sonra Roma devrinden beri hem mümbit bir arazi, hem de mesire yeri olarak rağbet gören "Lycus" vadisi ve fetihten evvel "Lycus", fetihten sonra ise "Bayrampaşa" deresi olarak bilinen dere yatağına kadar tarihî Bayrampaşa Mezarlığı vardır. Bir zamanlar Osmanlı devrinden kalma yüzlerce mezar taşının bulunduğu bu mezarlıkta da bugün eski taşla tesadüf etmek neredeyse imkânsız. Bayrampaşa deresini geçtikten sonra hafif bir meyille yükselmeye başlayan yamaç asırlardan beri büyük Topkapı Kabristanı'dır. Topkapı surlarından Topkapı Maltepesi'ne kadar uzanan geniş bir alana yayılan bu mezarlık da 1924'de, 1956-1957'de ve 1968'de üç defa istimlâk edilmiş ve büyük bölümü ortadan kalkmış, geri kalan kısımları ise yeni definlerden dolayı tahribe uğramıştır. Topkapı'dan güneye doğru ilerledikçe şehir surlarının haricinde sırasıyla Merkezefendi, Tahirağa, Kozlu ve Silivrikapi kabristanları yan yana sıralanmıştır. Bu mezarlıklar arasında en az tahribe uğramış olanı şüphesiz Merkezefendi'dir. 1933'e kadar vakıf mezarlık statüsünde olan Merkezefendi Mezarlığı bu tarihten sonra diğer vakıf mezarlıkları gibi belediyesine devredilmiş, mülkiyeti Vakıflar'da, kullanımı ise belediye-

Şehrin, batılı seyyahlarca da çok ilgi gören ve merak uyandıran diğer mezarlıkları ise sokak içlerinde, mahalle aralarındaki vakıf eserlerin civarında zaman içinde oluşmuş hazirelerdir. Hazireler; sıbyan mektebi, medrese, tekke, mescid ve cami gibi vakıf eserlerinin etrafında oluşmuş küçük mezarlıklardır.

Türbeler, 1925'de yürürlüğe giren kanunla kapandıktan sonra kaderine terkedilmiş, içlerindeki pek çok değerli eşya ya çürümüş yahut Vakıflar İstanbul Başmüdürlüğü'nün teberrikât ambarına kaldırılmıştı. İstanbul'un en varlıklı dergâhlarından Yenikapı Mevlevihânesi'nin semahânesi ile iç içe olan türbe bölümü de 1943'de bu perişan vaziyette idi. (Encümen Arşivi)

ye ait hale gelmiştir. İstanbul'da kayıtları ve defterleri 18. yüzyıldan itibaren düzenli olarak tutulan birkaç mezarlıktan biri "vakıf" statüsünden dolayı bu mezarlıktır.¹

Eski devirlerde Galata ve Pera isimleri ile anılan Beyoğlu bölgesinin pek çok yöresi de şehrin Türk ahalisi tarafından fetihten hemen sonrasında itibaren mezarlık olarak kullanılmıştı. Galata surlarının üzerinde birleştiği Galata Kulesi'nin civarı büyük bir Müslüman mezarlığı idi. Bugün en ufak bir izi bile kalmamıştır. Bu civarda izi kalmayan diğer iki önemli büyük mezarlık ise Tepebaşı'ndan (bugünkü İngiliz Konsoloslugu'nun bahçesinin hizasından) Kasımpaşa'nın içlerine kadar uzanan kabristan ile Taksim meydanından Elmadağ'a, oradan da Dolmabahçe vadisinin içlerine doğru uzanarak Fındıklı ve Dolmabahçe sahillerine kadar ulaşan Ayaspaşa Kabristanı idi.

Sık mezar dokusu ile dikkat çeken hazirelere öncelikle devlet ricâlinen kimseler ile hayır eserinin vâkıfı/mütevellileri ve bulunduğu mahallenin sâkinleri defnedilirdi. Resimde Şeyh Ebulevfa Camii'nin 2000'de yeniden düzenlenen haziresinde bulunan 19. yüzyılın ilk yarısına ait olan ve yaklaşık iki metre boyuyla anıtsal ebatlardaki sanatlı bir mezar taşı görülüyor. (Fotoğraf: Burak Çetintaş)

Tepebaşı'ndaki mezarlık, Kasımpaşa'daki yerleşim yoğunlaştıkça yamaçlara doğru çekilmiş ver yerini bir-iki katlı ahşap evlere bırakmış, sonunda da 1913'de dönemin bahriye nâzırı Cemal Paşa'nın emri ile Cezayirli Hasan Paşa kışlasının askerlerinin yoğun çalışması sonunda izi kalmamacasına ortadan kaldırılmıştı. Şişhâne geçidinin altındaki Meyyitzâde Türbesi, bir zamanlar ucu Tersâne-i Âmir'e'nin duvarlarına dayanan bu büyük mezarlığın ortasında yükseliyordu.

Taksim'den Fındıklı'ya uzanan tarihî Ayaspaşa Kabristanı da tıpkı bir önceki mezarlığın akıbetine uğramış ve meskûn mahallerin artmasından dolayı sağından solundan koparılan parçaların üzerinde yeni mahalleler yükselmisti. Kabristanın; Ayaspaşa, İnönü ve Mete caddeleri arasındaki üçgen ada içinde kalan ve Taksim meydanı-

na bakan son parçası ise 1927'de şehrin yeni yüzünü kararttığı gerekçesiyle vakıflar ile belediye arasında imzalanan protokolle evvela belediyeye devredildi, ardından ise belediye marifetiyle 1926'da ve 1927'de düzenlenen iki müzayedeye satılarak iskâna açıldı. Önce yerlerinden sökülerek kireç kuyularına gönderilen mezar taşları ortadan kalktı, ardından yüzlerce senelik servi ağaçları bir ay gibi kısa bir sürede kesildi, son olarak imâra açılan mezarlık arazisi parsellenerek her parselde 1929 senesinden itibaren şehrin en pahalı ve modern apartmanları birbiri ardına boy göstermeye başladılar. Bugün hakkında çokça tartışma yapılan Atatürk Kültür Merkezi'nin ve aynı hizadaki yaklaşık elli apartmanın yükseldiği alan işte tarihî Ayaspaşa Kabristanı'nın 1927'de açık artırma ile satılarak parsellenen arazisidir.

Anadolu yakasının ismi ilk zikredilmesi gereken mezarlığı ise hiç şüphesiz Karacaahmet'tir. Geçmişi I. Bayezid devrine kadar uzanan şehrin bu en eski mezarlığı bugün neredeyse 590 dönümlük hayli büyük bir alanı kaplıyor. 1968'deki çevreyolu istimlakinde 6. adası tamamen, diğer bazı adaları ise kısmen kamulaştırılan Karacaahmet için bunca tahribâta rağmen hâlâ, "15. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan beş asırlık geniş zaman dilimine ait türlü mezar taşı örneğini bağrında barındıran adetâ bir açık hava müzesi hüviyetindedir" tespitini yapmak mümkündür.

Şehrin, batılı seyyahlarca da çok ilgi gören ve merak uyandıran diğer mezarlıkları ise sokak içlerinde, mahalle aralarındaki vakıf eserlerin civarında zaman içinde oluşmuş hazirelerdir. Hazireler; sıbyan mektebi, medrese, tekke, mescid ve cami gibi vakıf eserlerinin etrafında oluşmuş küçük mezarlıklardır. Bu mezarlıklar, Osmanlı mahallesi dokusunun vazgeçilmez öğelerinden şüphesiz biri idi. Bazı hazirelerde adedi birkaçı geçmeyen mezarların sayısı, bazı büyük camilerin yahut külliyelerin civarında birkaç yüze kadar ulaşır.

Hazireler, umumî mezarlıklara nispetle çok daha az tahrip olmuştur. Yine de yüzyıllar içinde önemli hazirelere defnedilmeyi isteyen seçkinlerce eski kabirlerin kaldırıldığı ve yerlerine o yüzyıla ait yeni mezarların inşa edildiği de görülür. 1855'de şehremaneti tarafından yürürlüğe konulan bir kanunla İstanbul'un sur içi bölgesindeki hazirelere -ki sayısı yaklaşık 500'dür- defin hızsızışha açısından uygun bulunmamış ve yasaklanmıştır. Yine de sonraki sene-

lerde örneğine az sayıda rastlanmakla birlikte bazı hazirelerde definlerin devam ettiği görülür. 20. yüzyılın başından itibaren şehrin imârına yönelik olarak yapılan faaliyetlerde gözden ilk çıkartılan yerler tıpkı umumî mezarlık örneklerinde görüldüğü gibi görece "sahipsiz" görülen birer vakıf eseri olan hazirelerdir. Açılacak yolların güzergâhı yahut yapılacak bazı yeni resmî yapıların arsası tarihî hazirelerin istimlakıyla elde edilmiştir. Hazireler, kimi zaman da şehrin modern ve asrî çehresine yakışmadıkları gerekçesiyle ortadan kaldırılmıştır. Ne var ki Osmanlı mezar taşları hususunda araştırma yapacak bir kimsenin ilk elde müracaat edeceği canlı kaynaklar yine en az tahribe uğramış olan, şehrin dokusu ile bütünleşmiş bu hazirelerdir.

Yüksek bir sanatın ve zevkin ürünü olan bu mezar taşları tezhipten plastik sanatlara, kıyafet unsurlarından üstün kaligrafik estetiğe kadar pek çok değişik repertuarı bünyesinde barındırır. Bununla birlikte üstün bir estetik

Karacaahmet için bunca tahribâta rağmen hâlâ, "15. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan beş asırlık geniş zaman dilimine ait türlü mezar taşı örneğini bağrında barındıran adetâ bir açık hava müzesi hüviyetindedir" tespitini yapmak mümkündür.

zevkin mahsulü olan mezar taşları formları itibarıyla ölmün kimilerini ürperten soğuk yüzünü hiçbir zaman ön plana taşımazlar. Mezar taşının, mezar sahibinin kabrine dikilmesinin sebeplerinin başında hiç şüphe yok ki, ölmün hayatta olan yakınlarından yahut ziyâretçilerinden dua talebinde bulunuyor olması gelir. Ölen kimsenin yakınlarının kaygılarından birincisi kaybettikleri yakınlarının her vesileyle hayırla ve duayla anılmasıdır. Bu yüzden hayatta iken hürmet ettikleri ve değer verdikleri yakınlarının ebedî istirahatgâhının da gerek fizikî yapısı ve gerekse çevre düzenlemesi açısından en güzel şekilde olmasına ihtimam göstermişlerdir. Osmanlı mezarlıklarının ve bilhassa mezarlık kültürünün Osmanlı coğrafyasındaki doruk noktası olan İstanbul'daki mezarlıkların ve hazirelerin bu kadar güzel, estetik, zarif ve hayranlık uyandıran birer sanat eseri ve peyzaj zevkinin ürünü olmasının asıl sebebi de bu saygı hissi ve değer anlayışıdır. ■

D İ P N O T L A R

1. Ne var ki senelerce Sirkeci'deki Vakıflar Bölge Başmüdürlüğü deposu olarak kullanılan binada tutulan bu defterler, bina 17 Ağustos 1999 depreminde hasar gördükten sonra burası boşaltılınca ortadan kayboldu. Mütعاadit resmî başvurularım da cevapsız kaldı. Arşivin bir kısmı önce Vakıflar'ın Karaköy'deki binasına, daha sonra oradan alınarak Taksim'deki müdüriyet binasına nakledildi. Bir kısmı da Ankara'ya gönderildi. Ancak yüksek belge değerindeki bu kayıt defterlerinin akıbeti bugün için yine meçhuldür.